

Baštinjenje u tesnacu

Povodom tematskog zbornika **Заштита, очување и афирмација српског културног наслеђа на Косову и Метохији, Београд, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књига 21, 2023.**

DRAGAN BULATOVIĆ

Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Beogradu

/

Ogoljeno imenovanje ovog zbornika poguralo je iz nas iskaz koji smo stavili u naslov ovog osvrta. *Zaštita, očuvanje i afirmacija* su zakonska ograničenja koja se delegiraju institucijama dobro organizovane zajednice radi najbolje socijalizacije odnosa prema zajedničkom dobru. Time je službenost demonstrirana u obavezujućem delu socijalizacije ali, kada je u pitanju *kulturno nasleđe*, mora se priznati da ono što je u legislativi poželjan redukcionizam ovde proizvodi mnoge upitnosti. Najpre je to činjenica da se službenim mehanizmima omogućava institucionalizacija nečeg što zaslužuje javnu pažnju i čijom zaštitom se ostvaruje javni interes, a da pritom *kulturnog nasleđa* nema u zakonski artikulisanoj korpusu *javnih dobara*, čime je ostalo izvan ovih razloga za službeno dejstvo države. *Baštinjenje* je, pak, živ proces u kome se trajne vrednosti u kulturi sećanja postvaruju individualizacijom koju vezujemo za istorijski i savremeno različita svedočanstvena tela. To znači da se cilj socijalne zaštite nasleđa ostvaruje u pojedinačnim sećanjima, a o njima se, u smislu službenosti iskaza, nešto može samo naslutiti u pojmu *afirmacija*, koji je naveden na rubu naslova ovog zbornika. Da ne bude nesporazuma treba odmah naglasiti da je u procesu baštinjenja lanac *prepoznavanja svedočanstvenosti i proizvođenja njenih nosilaca* jednako važan kao i lanac *širenja i posvajanja baštinskih vrednosti*. Nikada nije dobro kada, tzv. *baštinska vred-*

nost ne proističe iz svedočanstvenosti samog izvora, to jest kada se na mestu dokumentovanja individualizacije vrednosti nađe neki od opštih pojmova identiteta (vere, duha, ideje naciona i dr.). I jedna i druga strana imaju svoje “subjekte zaštite” (Brguljan, V. 1985.) koji funkcionišu bilo kao kolektivne bilo kao individualne institucije. Onim zaključnim činom *posvajanja* u procesu se ne samo pravda svaki postupak službenosti u institucionalnom delovanju jednog društva već se omogućava i ostvarenje krajnjeg cilja baštinjenja – da se omogući svaka individualizacija svedočanstvenih vrednosti bilo da se one posvajaju ili odbacuju.

Da uz ovu ontičku eksplikaciju dodamo da svojstva svedočanstvenosti imaju i svoju fenomenološku lepezu koja ih obeležava kao opšte važna i svoje epistemološke dosege koji ih čine poželjnim i prihvatljivim u kulturi sećanja. Svojstva koja ističemo stoje na ishodima već vek dugih promišljanja o *konzerviranju pamćenja*¹. Da konzerviranje pamćenja ne mora da ostane vulgarna slika interesa nove građanske države, kako je započela život ova paradigma, tek je stepenica u heritološkom razvoju teorije koja pokušava da prati generičku transformaciju ne samo *slike*, već i same stvari zapamćene stvarnosti. Naime, danas virtuelnost, koju smo vezali za *sliku stvarnosti*, prelazi u doživljaj stvarnosti. Virtuelnost same stvarnosti već dugo se ne da prikazati (jedinačnom) *slikom*, a da se udovolji znatiželji sećanja. Takođe, ni u teorijskom smislu nema mnogo novine u ovim naporima jer se pamti kako je već Cesare Brandi (Brandi, C. 1963/2005) iz prakticističke, službeno redukcionističke dileme *konzervirati ili restaurisati* izlazio sa upozorenjem da svaka obnova uvek podrazumeva da se otkriju svi svedočanstveni potencijali probranog nasleđa i stvori potpuni interes za trajnije svedočanstvene vrednosti i njihovo učešće u kulturi sećanja. Nije nevažno da je svoj koncept izneo u devet poglavlja od kojih se sedam odnosi na svojstva na koja se mora obratiti pažnja pri svakoj restauraciji. On se oslanjao na intuitivni *doživljaj duhovnih* svojstava umetničkog nasleđa, mada je u njegovo vreme intuicionizam kao paradigma bio vrlo potcenjen u nauci².

- 1 Preporučeni rezime problematizacije konzervatorskih teorija je napravio Pierre Leveau (Leveau, P. 2010)
- 2 On sam je sa izuzetnom osetljivošću primao nove pristupe, tada prevashodno umetničkom nasleđu i diskutovao sa tada mladim filozofima i teoretičarima (Barthes, Roland; Garroni, Emilio) koji su nastojali da reafirmišu *kantizam* i *kročizam* (Derrida, Jacques i dr). (Luigi Prestinzenza Puglisi, 1998.)

Znatan broj radova u ovom zborniku jasno prikazuje stanje niske službene moći zaštite kulturnog nasleđa. Zbog toga se može reći da oni deluju kao celina koja ima snagu dokaza o jednoj dugoj društvenoj praksi bez jasnog krajnjeg ishoda, osim formalnog ispunjenja zakonske obaveze. Od takve prakse se ne može i neće moći lako da oprostí nijedna zajednica dok ne shvati da baští-njenje nije stvar usklađivanja sa svetskim konvencijama već stvar izgradnje, oblikovanja, uzdizanja, rečju, osposobljavanja za održanje u životnoj snazi sopstvene kulture, čime i upotpunjava različitosti zajednice sveta. Službenu zaštitu, htela ona to ili ne, na to tera akutna potreba za preispitivanjem kulturnog identiteta savremenih baštinika. Spomenik ne treba da bude mrtav da bi *potpao pod zakonsku zaštitu*, jer onda više ne *spominje* nikoga živog na ista živo, čime i gubi osnovno spomensko svojstvo i postaje neznani dokument. Najbolja ilustracija te opomene se nalazi u prilogu o “groblijanskom nasleđu” Mitre Reljić, mada i svi drugi prilozi u ovom zborniku doprinose potkrepljenju teze o nedelotvornosti usvojene, takozvane, *jedinstvene koncepcije svetskog nasleđa*.

Dijagnoza iz naslova ovog osvrta preslikava aktuelno nisku društvenu efikasnost u zaštiti nasleđa na prostoru Kosova i Metohije, prostora koji već dobija epitet *neresenog stanja dugog trajanja*. Pozvani sazivač naučnog rezimiranja tog stanja u domenu kulturnog nasleđa (Odeljenje istorijskih nauka Srpske akademije nauka i umetnosti), osetio se i prozvanim da osim integralnog, profesionalno obavezujućeg, pristupa nasleđu nešto detaljnije prikaže stepen ugroženosti *srpskog kulturnog identiteta* na Kosovu i Metohiji. Učinjeno je to, najpre uvodnom studijom dr Danice I. Popović, *O značaju, istorijskoj sudbini i osobenom položaju srpskog kulturnog nasleđa na Kosovu i Metohiji*, a potom i saopštenjima niza poslanika službene zaštite države Srbije. Za razliku od preterane službenosti u saopštenjima autora koji dolaze iz državnih institucija, uvodna studija podseća, sa probranim historiografskim potporama, na jedan od ključeva očuvanja nasleđa. Izabran je onaj koji ističe očuvanje nacionalnog identiteta kao njegovu srž. Nema nikakve sumnje da je za slučaj svekolikih identiteta nasleđa Kosova i Metohije od najveće važnosti bio upravo politički događaj od koga autorka počinje svoje izlaganje. Podsećajući da je u središtu pažnje Londonske konferencije ambasadora velikih sila, 1912 — 13. godine, posvećene pregovorima balkanskih država sa Osmanskim carstvom, bilo

pitanje statusa nedovršene nacionalne emancipacije Albanaca koja je zadirala u granice susedne Srbije, autorka ističe da je zahtevom velikih sila na konferenciji direktno ugrožen srpski etnički i državni identitet geografske oblasti Metohije, teritorije koja se namenjuje Albaniji. Ukazuje nam da je *promemorijom* srpskih pregovarača i iz pozicije današnje analize obuhvaćeno sve ono što i savremena teorija nacije preporučuje kao neophodno za identitet zapadnih nacionalnih zajednica – *predanje o okupljanju, istorijska argumentacija o razvoju jedinstva mesta i ljudi te pamćenje ideje državnosti*. Osim što smatra da je takav pristup bio dovoljan za neoporivost srpskog identiteta na prostoru Metohije, Danica Popović smatra važnim da iz te argumentacije istakne “svetost Metohijske zemlje za sve Srbe”, kako je u reči oblikovao i na konferenciji zastupao istoričar, filolog, pravnik, diplomata, naučnik i državnik Stojan Novaković. Teorija *etnosimbolizma* Entoni Smita (Anthony Smith), na koju se u ovoj studiji poziva, dobila je svoju istoriografsku artikulaciju u svojevrsnoj studiji slučaja simboličkog temelja (identiteta) srpske državnosti na istorijskom prostoru Kosova i Metohije. Artikulacijom je obuhvaćena dijahronija *svetosti zemlje* od pojedinačnih nacionalnih do univerzalno-hrišćanskih naznaka (s. 25) u reprezentativnim manifestacijama srednjovekovne države da bi se njenim nestankom *svetost zemlje* simbolički prevela u generatora kolektivnog pamćenja. Zajednice koje se pojavljuju kao nosioci i gajitelji *svetosti zemlje*, pored one koja je ostvarila srpsku novodržavnost izašla iz okvira Osmanske Carevine, formiraju se pod različitim geografskim, istorijskim i političkim okolnostima i na mestima *drugih* sa jasno deklarisanim htenjem održanja srpskog identiteta (s. 27 i dalje). Može se reći i da se kontinuitet simboličke uloge *svetosti zemlje Kosova i Metohije* za Srbe kroz različite kreativne i simbolički delatne prosvetiteljske manifestacije održao od kasnog srednjeg veka do danas. Ti talasi manifestacija u kojima se podseća na *svetost zemlje Kosmeta* imali su različite intenzitete shodno povoljnosti ili nepovoljnosti geopolitičkih uslova, uključujući i ovo naše vreme za koje smatramo da su izrazito nepovoljni, ali koji ih nisu potpuno utrnuli. U domenu *službenosti zaštite*, onoj njenoj obavezi objektivnosti, integralnosti, dakako i kritičnosti, ne može se to isto reći. Ne odolevamo želji za malim komentarom.

Dok se u genezi simboličke snage ideje o identitetu Srba raseljenih na teritorije drugog carstva može govoriti samo u nagoveštaju službenosti u delimičnom uvažavanju autonomije srpskom plemićko-vojnom entitetu na području Karlovačke mitropolije u periodu nakon revolucionarnog zapljuskivanja ideja

i pokreta nacionalnih emancipacija, 1848, dotle se u delimičnoj autonomiji srpske novodržavnosti u okvirima Osmanskog Carstva već ističu napori službene obnove *svetinja*, onog elementa koji je u savremenoj teoriji viđen kao važno gradivo za uobličavanje (nacionalnog) novoidentiteta. Bez obzira što su uticaji novih *građanskih ideja* u rađanju parlamentarizma Kneževine Srbije preskromni, to što se i u davanju šanse reformskim tokovima državnog uređenja oslanjala, dobrim delom, na kadrove formirane izvan Osmanskog Carstva i oni su, za Srbe oslobodioce već bili, dobrim delom, *drugi*, bilo oni “iz preka” (Srbi iz Južne Ugarske), bilo “oni druge ispovedi” (Srbi katolici iz Dalmacije), bilo oni “Srbi Mojsijeve vere”. Službenost brige o identitetu posledično se odnosila i na nasleđe koje, u sećanjima sačuvano kao *bašča* (Popadić, M. 2021, 9—26), nije moglo da izbegne novograđansku redefiniciju, naprotiv ono postaje jedno od moćnih instrumenata novoidentiteta, a stari princip politike probranog pamćenja – *damnatio memoriae* se vremenom povampiruje. No, uprkos previranjima, u toj simbiozi se službenost zaštite *starina* počela dopunjavati i bogatiti idejom dokumentarnosti koja se odnosila i na materijalnu i na nematerijalnu svedočanstvenost opšteg kulturnog, a ne samo reprezentativnog, po pravilu vladarskog identiteta. Ovo “a ne samo” je bilo i glavni pokretač naše borbe za prihvatanje pojma *svedočanstvenosti* kao svojstva baštine, pojma sa *specifičnom razlikom*, po uzoru na kritički model muzeologije koji je postavio poljski muzeolog Wojceh Gluzinski (Gluzinski, W. 1980 / 2023) (Bulatović, D. 2023, 411—426). *Svedočanstvenost* nadomešta vulgarnu instrumentalizaciju institucije muzeja za identitetske afirmacije putem muzealizacija i pripisivanjem muzejske dokumentnosti (Stransky, Z.Z. 1970.) “izabranim” reprezentima. Naime i novodinastički identiteti su konstruisani po istom modelu po kome se konstituisala novoklasa slobodnih slojeva i u svakoj budućoj dinastiji ili državnoj transformaciji oni su imali vitalnu ulogu. Kad progresističku – kada se prihvataju integralni identiteti, kad retrogradnu – kada se povampiruju neostvarene pojedinačne emancipacije. Kada se u dekonstruisanju modela vladanja u prošlosti ove naše stvarnosti zapostave razlozi izrazito selektivnog čuvanja “reprezentativnih” svedoka i negovanja identiteta koji nikada nisu dovoljno individualizovani kod potencijalnih baštinika, imamo situaciju zamene – surogata. Umesto dokumenta pamćenja izranjaju fantazmi o nadomeštanju nepotpune emancipacije jednog entiteta zaoblazenjem semantičke identifikacije u realnom nasleđu. Ovo nam je u ovom zborniku ilustrovano tumačenjem odnosa prema nasleđu iz našeg vremena,

odnosno druge polovine xx veka. Naime, kako možemo videti u prilogu Jelene Pavličić Šarić, *Između negacije i aproprijacije: kulturno nasleđe drugih u savremenoj albanskoj javnosti na Kosovu i Metohiji*, oni koji nikada nisu prihvatili spomenik partizanskom jedinstvu, oličenom u dvostrukoj bisti Bore i Ramiza, kao svedočanstvo sopstvenog identiteta danas obezglavljaju Boru i ostavljaju samog Ramiza. Takođe, sa lakoćom pretvaraju drugu javnu spomeničku celinu, bronzanu kompoziciju koju čini poluapstraktni prikaz osam partizana, rad Miodraga Živkovića na (nekadašnjem) Trgu bratstva i jedinstva, u podlogu za slikanje zastava zemalja koje su priznale nezavisnost Kosova. Ponekad ovaj trg i spomenik, sada očišćeni od nepoželjnog sećanja, služe kao tehnički pogodna platforma za sasvim nove umetničke performanse. (s. 197—198)

Neka nam bude dopušteno da tim povodom zapazimo da je svaki izlazak iz očiglednog problema, a ovde je problem *područje nerešenog stanja dugog trajanja*, u prostor u kome je simbolička snaga programski instrument druge realnosti, dvostruko rizičniji od ostanka u problemu. Najpre je realno da ta *snaga* nije realna i za onog ko je, na bilo koji način učesnik u stvarnosti koju s njim delimo. Naprosto jer je *drugi*, pa posledično tom stanju nije u istom kodu, odnosno nije u jednostavnoj situaciji da stvarnost našeg identiteta uopšte vidi. Bez dobre volje, nije mu vidljiv ni dijahronijski ni sinhronijski³. Realno, ta *snaga simbola* ne postoji u dobrom delu stvarnosti, a uvek je nema u onom idejno semantički nekontekstualizovanom, kakav i primarno popunjava pojavnu svakodnevicu. Zbog toga nam ne da mira jedno lično sećanje na razgovor, s početka NATO intervencije na SRJ (proleće 1999.), s autorom koji je u ovom zborniku više puta citiran, istoričarom Dušanom Batakovićem. Kao pokretači jednog profesionalnog apela svetskoj zajednici zaštitara (*Akcija Mnemosyne*, Seminar za muzeologiju i zaštitu kulturnih dobara Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu) tražili smo od njega mišljenje i podršku. Njegov odgovor je bio: “Ovo je trenutak kada patrijarh treba da ode i sedne u svoj tron u Pečkoj patrijaršiji!” Dobili smo još jednu potvrdu da simbolička snaga ima i svog realnog nosioca i nije neobično ako kažemo da mitski prostor treba da olakša uzlazak u stvarni problem. Samo mesto svetosti ne samo da vraća veru svakom pojedincu koji je deo istog simboličkog sveta, već i realno doprinosi

3 “Od koga je, dovoljno je i ovo” najčešći je odgovor onih koji imaju *dobru volju* na primedbe o nepotpunim, netačnim i do nerazumljivosti loših prevoda na srpski jezik javnih natpisa i (turističkih) obaveštenja koja se javljaju kao obaveza aktuelne vlasti na Kosmetu.

okupljanju, što je ono drugo svojstvo savremene nacije, po Smitu, kako nas je podsetila autorka uvodne studije. Mi dodajemo da je mati igumanija Fevronija oficirima mirovnjacima rekla da ona nikada neće napustiti Patrijaršiju. Slično je učinila i mati Makarija pred Devičom, a potom i Sokolicom. Realnost je isto tako bila da u Svetim Arhanđelima nije bilo oficira mirovnjaka. Monah je spržen. Realno, kraj trona u Peći, kao i u Sokolici, i danas su monahinje, a u Deviču i Arhanđelima monasi. Oni su stvarni, živi nosioci simbolike svetosti mesta u potpuno netrpeljivom okruženju. Na svetim mestima više nisu, ili su tu samo u simboličnom broju, žitelji baštinici. Oni su prešli u status povremenih poklonika-posetilaca. Baština je živa dok je deo života svojih baštinika, a najživlja je dok je deo njihove svakodnevice, kaže se u savremenom baštinoslovlju. Zašto ta veza nije (značajan) faktor službenosti zaštite nasleđa na područjima nerešenog statusa dugog trajanja? Jedan od odgovora je sigurno u istorijskoj analizi koja kazuje da se u doktrini zaštite uvek oslikavao stav društva da službenoj zaštiti podležu reprezentativni objekti, događaji i ličnosti kao i institucije koje legitimišu reprezentativnost. Zbog toga što je službena doktrina slepa za individualna htenja, a službena briga se može odnositi eventualno na organizaciju skrivenu iza ideje, programski i statutar- no okupljenih zaštitnika i propagatora kolektivnog pamćenja, svi vernici čije su gole živote u zbegu spasile zidine Patrijaršije službeno su danom iseljenja sa Kosmeta odvojeni od nosioca simbolike svetosti mesta, kao i od materijalnih svedočanstava nasleđa. Naime, konvencijama UN-a su pojedinačno obuhvaćeni pravo na versko opredeljenje, i shodno tome versko nasleđe, a vernici, bez kojih nema procesa verovanja, pa ni smisla institucionalne infrastrukture zaštite, zaštićeni su samo dok su na mestu simboličkog rituala. Radi se o takozvanoj *društvenoj* zaštiti, onom obliku integralne zaštite koji, nažalost, samo formalno čini deo svakog sistema zaštite, a koji izvesno ne deluje kada je društveni identitet gotovo u potpunosti antisrpski. Praktično to danas znači da su zaštićeni kao baštinici samo kao gosti povodom verskih praznika. To što simbolika svetosti ima i svoj kulturni (i međukulturni) značaj izvora spoznaje međuodnosa i načina proizvodjenja svedočenja o prošlim vremenima govori o tome da nije dovoljno samo udovoljiti potrebi da se vera iskaže, održi i prenese na mlađe već da se ponovnom dekonstrukcijom složenih međukulturnih odnosa što više novih iskustva iskristališe za smisleniju budućnost. Ako ni zbog čega drugog ono zbog toga što je nostalgiju, koja nam održava živom vezu s mestima koja smo napustili, kako nas uverava Svetlana Bojm (Bojm, S. 2005.),

smisljeno odvesti što dalje od depresije i prevesti je u budućnosni damar nekog novoidentiteta.

/

Zbornik je tematski, strogo službeno, rasprostrt na više vrsta društveno opravdanih, manje više standardizovanih delanja u širokoj oblasti kulturnog baštinstva (*materijalno nasleđe – nematerijalno nasleđe – pravna zaštita*). Dobro je da su na početku (poglavlje: *Kulturno nasleđe drugih – teorijski kontekst, međunarodni aspekt, ovdajšnje prakse i iskustva*) postavljeni radovi koji su posvećeni jednoj od aporija u opštoj teoriji o naučnoj, kulturnoj i obrazovnoj jednakosti svih subjekata koji u tim oblastima delaju. Iako je izgradnju ove teorije inicirala jedna od proklamovanih *dobrih namera* UNESCO-a, gotovo istovremeno se u tumačenju jedinstvenog osećanja *da svet ljudi pripada svakom pojedincu* javio neskriven rascep. Ovaj ideal jedinstvene pripadnosti je projektovan u posle(drugo)ratovskoj potrebi da se zaborave nehumane dominacije jednih nad drugima i stvori jedinstveni ljudski identitet. Malo ko je od tadašnjih humanista-idealista imao ideju kako da u stvarnosti izvede taj mentalni konstrukt. Tada još niko nije znao ni da zamisli / napravi model DNK iako je on analitički bio rešen, ali se intuitivno verovalo da se ovaj ideal najpre može u praksi potvrditi sistematskom izgradnjom *kataloga zamišljene celine svekolikog*, ne samo humanog već i prirodnog nasleđa sveta. Sva čvrstina te vere je bila, dakle, u psihologizmu koji je nastao iz pera uglednog autora Andréa Malrauxa kao sintagma *imaginarni muzej sveta* koja je vrlo brzo dobila status nove paradigme *nasleđa sveta* (Bulatović, D. 2004.). Psihologizam je nagovarao da će akcije (kampanje) sistematskog upoznavanja i prikazivanja različitog nasleđa stvoriti nizove pojedinačnih kulturnih identiteta koji će kao slobodni molekuli nekako (zakonito) prerasti u (skupove) organe zamišljenog tela *svetske baštine*. Budući da jedan takav ideal, po prirodi stvari, nije imao blizak i u društvenoj stvarnosti opipljiv cilj, unapred je bio osuđen da ne može da dobije efikasnu praktičnu doktrinu baštinstva. Dugo trajanje tog stanja bez jasnog cilja, u kome se samo pristaje na povremeno preuređivanje unapred neefikasne doktrine službene zaštite, stvorilo je svojevrstu inerciju i kod savremenih autora da se zapitaju: *čija je istorija, a čije nasleđe*. Mada je jasno da se istorija zamišlja, *re-konstruiše*, na osnovu dokumenta, *pisanje istorije* ne može da

izbegne primisao o važnoj ulozi vizuelizacije celina koje naracija mora da izazove. Sa druge strane, očito je da se nasleđe urezuje, slaže, temelji ili, drugačije rečeno, u njegovo telo se taloži *sve* ono što su vreme, priroda i ljudi iznedrili, a preteklo je prolaznosti. Ono prvo (istorija) se nije promenilo ni posle kratkog drugoratorovskog otrežnjenja, koje smo označili kao prelomnu tačku makar u zajedničkoj kulturnoj strategiji, i nastaviće da pričanjem iz ovog drugog, iz nasleđa kao *stvari* kojoj se dodeljuje pravo na biografiju *dugoživih*, izvlači svoja sećanja. Samo sada kao novi oblik hegemonije – kulturne.

Idealno gledano, *ko se seća taj ima nasleđe*, baštini ga, pa je i njegovo pričanje, njegova istorija. Legitimno, reklo bi se po definiciji *etički bezinteresne nauke!* *Treba samo pričati*, mogao bi biti legitiman refleks takvog stanja da ovo *moderno* pitanje prava na priču nije hipostazirano iz prljave povesti hegemonije. Zbog toga se, umesto prakse da *dokumenta govore* i dalje favorizuju selektivne interpretacije onih koji uzimaju pravo na pisanje istorije. Umesto proizvodnje dokumenata i uvećanja dostupnosti njihovih značenja (jezikom savremenog pragmatizma rečeno: semantičkom implementacijom *tezaurusa*) *sve se daje na proizvodnju diskursa*. Da dodamo nešto objašnjenja ovom iskazu. Misli se na implementaciju semantike (materijalnih) *trezora* u svakodnevnu jezičku kulturu, koja daljim razvojem ustaljuje *tesaurus* kao osnovu nekog novog diskursa. Kada se uzme u obzir da je svaka ideja formiranja *trezora* neodvojiva od neke ideje identiteta, lepeza nasleđeničkih diskursa u poslednje dve decenije može da zadivi maštovitošću sebičnih interesa koji ih pokreću.

Primetimo konformizam klasične paradigme *čitanja prošlosti* koja se preobraća u *diskurse autentičnosti* (izvora; slike prirode; službe; vere ...) u kojima apologija *najbolje slike o sebi* zamračuje perspektive razumevanja stvarnosti, do onih *samilosnih* (poput *diskursa drugih; inkluzivnih; marginalnih* ...) u kojima apriori kanonizovani krajnji smisao zamračuje izvore stvarnosnih pojava koji osvedočuju drugost, uključujući i one izvore koji bi bili *autentični* uzroci nekih procesa. I jedni i drugi savesno zaboravljaju da njihovi “zamrznuti” ciljevi zakrivaju *procese* koji se odvijaju u svakom vremenu, ili bar imaju *dugo trajanje*, u kojima se pojavljuju (legitimne) razlike u kulturnom shvatanju pojava koje je jedno vreme i jedna zajednica uspostavila kao zajedničke slike stvarnosti – i u odnosu spram prirode i spram ljudi. Onako kako vreme donosi promene, tako je prirodna i pojava *razlika*, najpre u shvatanju pojava koje se pamte, a potom i u razumevanju smisla njihovih kanonizacija. I, kako jedna od autorki, Milica Božić Marojević, više puta, u svom *Opštem pogledu na stanje i sudbinu*

disonantnog kulturnog nasleđa drugih, ističe da nikada nema volje da se prizna ograđenje prema drugom (s. 70 i dalje), tako mora biti jasno, a nekoliko radova u ovom Zborniku je prilog tome, da model pravednosti UNESCO-a, *nasleđe svih*, nikada nije i neće dobiti svoju naučnu paradigmu – *generalnu istoriju*, jer ona nije moguća drugačije osim kao hegemon. Dakle *ne svih* i, dakako, ne kao pravedna, kako nam Michel Foucault (Foucault, M. 1969.) svojim ranim delom ne dozvoljava da zaboravimo⁴. Dakako, kao što arheologija znanja obitava tek u opoziciji s univerzalnom istorijom, Foucaultovo smeštanje istorije u *arhiv znanja* izaziva sve epistemičke opozicije reprezentativnosti i reprezentujućih da stvaraju drugačiju paradigmu nasleđa, suprotnu od *muzeja kao (poželjne) slike sveta*. Onu paradigmu koja će iz mnoštva (arhivskog) podsticati iskaze (mnoštva) spoznaja sopstva kao legitimni čin svakog subjekta.

Da bi naglasila taj novi oblik pritiska, jedna od pomenutih autorki, Višnja Kisić, upotrebila je novoindikativnu, ne baš srećno konstruisanu, sintagmu *ontološka nesigurnost*. U njenom prilogu *Problemi i iskustva baštinstvenja kulturnog nasleđa drugih*, (s. 55) tom sintagmom se ukazuje na geografski raširenu uznemirenost malih zajednica zbog umnožavanja oblika onih globalističkih, ekonomskih i kulturnih, pritisaka koji svojim dejstvom čine da baštinske vrednosti malih autentičnih zajednica postaju teret svakodnevnog života i tonu u zaborav. Mada bi preciznije imenovanje bilo *praktična ontologija*, kako je ovu definisao beogradski filozof Ivan Vuković⁵, ili pak, po razlici na kojoj je

- 4 “Za epistemologe je presudan doprinos koji je Michel Foucault načinio svojim ranim delima. On je *uprkos svemu ostao istoričar*, kako zaključuje G. Deleuze (Delez, Ž. 1989.), a to znači da uočava sve manjkavosti uopštavanja i suđenja o svetu do potpunih apstrakcija i čistih kategorija na kojima zbog naučnog konformizma treba da počiva jedna univerzalna (kasetirana) istorija. Zbog ubeđenosti da je taj postupak zabašurio neke aspekte društvene stvarnosti, te na račun privida socijalnih harmonija opravdao represiju kao njihov preduslov, silno se zalagao za preuređenje epistemološkog sistema.” (Булатовић. Д. 2025).
- 5 Možda će ova razlika biti slikovitija ako je uporedimo sa sličnim negiranjem valjanosti srodne sintagme. Kod Ivana Vukovića (1970 — 2017), koji je bio profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu, nalazimo ovo objašnjenje: “Osvrnimo se, konačno, na sintagmu *kolektivna odgovornost*. Iz individualističko-racionalističke i emanacionističko-univerzalističke perspektive, kolektivna odgovornost je zbirno ime za individualne odgovornosti članova jednog kolektiva. Shodno tome, kolektivna krivica ne može postojati ukoliko nisu svi članovi kolektiva učestvovali u kršenju normi, i ukoliko nisu svi članovi kolektiva imali realnu mogućnost da ta kršenja spreče. Ukoliko su savesni, individualista i univerzalista izraz *kolektivna odgovornost* neće koristiti kao skraćenicu za tvrdnju da je većina pripadnika jednog kolektiva činila zločine, jer će time prećutno zahtevati kažnjavanje manjine za koju sami veruju da je nevinna. Isto tako,

insistirao Martin Heidegger, *ontička nesigurnost*, ovde navodimo autentičnu formulaciju autora ove novosintagme, sociologa i kriminologa Jocka Younga, koja je za kratko vreme dobila brojne korisnike:

Ontološka nesigurnost izazvana promenama u identitetskoj sferi dovela je do atrakcije esencijalizma koja traži fiksnu, valorizovanu i nepromenljivu suštinu kao odgovor na uznemirenost koju je proizvelo osećanje da je ljudsko bitisanje obeskorenjeno, proizvoljno i promenljivo kao *živi pesak*. Učvršćivanje vrednosti sopstvenog identiteta u tom smislu može biti uslovljeno osporavanjem vrednosti tuđeg, kao i isključivanjem drugih, tako što im se pripisuje svojstvo niže, nedovoljno čvrste vrednosti ili na njih projektuje inverzija sopstvenih uverenja. (Young, Jock 2001)

Nasuprot tome, dobrim delom kao sarkazam utopije *nasleđe svih*, jedini generalni model koji se na talasima humanih misija objedinjenog UN sveta do sada zapatio – globalizam – uspeo je to po cenu visoke dehumanizacije ogromne većine sveta, pa je i ova paradigma mutirala u: *čije je nasleđe, njegova je istorija*. Dakle, kada se ne da pravo *nasleđu*, ni kao predmetu logičkog zaključivanja, da bude *talog svega što su vreme, priroda i ljudi iznedrili* već je paradigma imperijalnog – a ono se nedvosmisleno manifestuje u floskuli: *grčke starine* su neodvojive od *britanskog muzejskog nasleđa* – tada je otimačina na delu.

Jasno je da je u takvim politikama čak i u okviru najšire organizacije naroda došlo do jasnog prevladavanja ekonomskih nad humanističkim vrednostima, pa je i praktičnoj doktrini baštinjenja izmaknuta lagodna fotelja takozvanih *aristokratskih muzejskih nauka*. Ključni kriterijum u novijim, tačnije onim koje su nastajale s početka novog milenijuma, UNESCO konvencijama o nasleđu je *održivost*. A epitet *aristokratskih* sve fundamentalne nauke praktikovane u muzejskom radu zadobile su zbog prezrivo odnosa prema novoznanjima i, tako zvanim, novomuzejskim zanimanjima, poput *komunikatora, edukatora, menadžera, promotera i muzejskog marketing menadžera ili digitalizatora*, na primer. To što se istorijske discipline nisu snašle u pitanjima nasleđa kao živom

individualista i univerzalista će insistirati na proveru konkretnih mogućnosti koje je svaki pojedinac ponaosob imao da spreči zločine. Pošto je teško zamisliti da svaki pripadnik jednog većeg naroda može imati tu mogućnost, a još teže da su svi neposredno učestvovali u vršenju zločina, on verovatno nikad neće imati povoda da govori o kolektivnoj krivici i odgovornosti.” (Vuković, I. 2000.).

kulturnom htenju (ili makar *novokulturi pamćenja*) izazvalo je ubrzan “razvoj” jedne objedinjujuće discipline o baštinjenju - baštinoslovlja ili heritologije (Šola, T. 1982; Popadić, M. 2021, 117—137). Od nje se od početka očekivalo da bude u stanju ne samo da prevaziđe inerciju fundamentalnih disciplina u procesima muzealizacije već i da stvori naučnu platformu za razumsku odbranu od različitih instrumentalizacija znanja do kojih dolazi ne samo zbog uobičajenih ideologizacija već i sve češće pod izgovorom sleđenja obaveze da naučno znanje bude primenjivo u što više oblika društvenog delanja koji se zahteva kao uslov ekonomske održivosti, pa i onog, već pomenutog uslova UNESCO-a za opstanak kulturnog nasleđa jedino kao *održivo*. Isto tako i od socijalnih doktrina koje proizilaze iz njihovih empirijskih rezultata u institucijama kulturnog trezoriranja i izraženim sklonostima savremenih zajednica da pitanja kulture sećanja zamenjuju industrijom osvežavanja i održavanja jedinačnih identiteta. Najčešća devijacija te nove *industrijske* paradigme nasleđa je da je postala zgodan instrument manipulacije *nacionalnim identitetima*. Da dosvetlimo dijagnozu: *industrija nasleđa* je zakasneli oblik industrijske revolucije jer je već *IV industrijska*, deklarirana kao bliža neopipljivom nego opipljivom, pa je svaka industrija kulture, od kreativne do baštinske, nastala na zahtevu ekonomske održivosti, zapravo, retrogradna.

Analitičku efikasnost pristupa na tragu opisanih razmišljanja, a primenjenih na slučaj ovovremenih ogrešenja o nasleđe Kosmeta pokazuju već pominjani specijalistički radovi autorki V. Kisić, n.d., M. Božić Marojević, n.d, J. Pavličić Šarić, n.d.

Pored tog nedvosmislenog doprinosa, značajno je za ovaj Zbornik da se učinci opšte teorija baštinjenja i njenih praktičnih disciplina nedvosmisleno oslikavaju u radovima koji tretiraju pravni status nasleđa i pravo nasleđivanja u različitim istorijskim i savremenim državinama (Radivoje Mladenović, *Službeni status srpskog jezika i savremeno stanje srpskih i drugih slovenskih narodnih govora na području Kosova i Metohije*; Aleksandar V. Radovanović, *Iskustva Srpske pravoslavne crkve u pravnoj zaštiti na Kosovu i Metohiji i rizici u budućnosti*; Velimir Džomić, *Pravni aspekti zaštite Srpske pravoslavne crkve*; Duško M. Čelić, *Pitanje svojine i srpsko kulturno nasleđe na Kosovu i Metohiji*). Mora se reći da prilog o *službenom statusu jezika* (R. Mladenović) iako dosledno vođen pravnom regulativom (za područje *neresšenog stanja dugog trajanja*), zadivljuje sačuvanom kritičnošću prema strategiji naučnog očuvanja jezičke baštine i ponovo afirmiše neumrli optimizam naučnog rasvetljavanja kulture dugog

trajanja i afirmiše aktivnost zajednice (upotpunjavanje dijalektološke mape u istraživanjima sa raseljenim savremenim govornicima) koja bi imala pun i dugoročan smisao za njenu savremenost i budućnost. Sličan stav efikasne smislenosti zapazili smo i u nekim prilogima u ovom zborniku na koje ćemo ukazati u nastavku ovog osvrta.

Dok se u grupi radova o *nasleđu drugih* otkrivaju loše strane međunarodnih konvencija i zaludnost njenih povremenih dorada kroz nadogradnju doktrinarne prakse zaštite nasleđa i apeluje na objedinjavanje temeljnih stavova jedne zajednice o svekolikom nasleđu, dotle se u grupi o *pravnom statusu* radi o pozitivnom, mada i neizbežnom, učitavanju istih dorada u domenu primene konvencija, kako u nacionalnim sistemima, tako i posebno u doradi međunarodnog sistema pravne zaštite nasleđa.

/

Iz našeg pristupa naučnom razumevanju kulturne baštine, još jednom broju radova bismo dodelili poseban značaj. Urednik, akademik Dragan Vojvodić, smestio ih je u odeljak *Nematerijalno kulturno nasleđe (...) ugroženost i mogućnosti očuvanja i afirmacije*. Odgovori koji zadiru u neke strane problema koje povremeno izbacuje na videlo neka od globalnih strategija propisivanja svet-skosti nasleđa vrlo osetljivo su prikazani kao refleksi u specijalističkim istraživanjima koja su izneli autori Aleksandar Loma i Mitra Reljić. Naslovi njihovih radova, prvog, *Administrativne promene naziva mesta na Kosovu i u Metohiji od 1912. do danas*, odnosno *Srpska groblja na Kosovu i Metohiji kao spomeničko nasleđe: današnje stanje i mogućnosti zaštite od daljeg uništavanja*, drugog, ne nameću pomenuti refleks mada se u pristupu (dekonstrukcije) i postupku (semantičke analize) sasvim aktivno uključuju u aktuelne sukobe koje proizvode neuka interpretativna svojatanja nasleđa. Nedvosmisleno je to u radu o odnosu društvene zajednice aktuelne samoproglašene države prema *srpskim grobljima* kada autorki ni jedan postupak dokumentovanja nasleđa groblja ne ostaje na formalnom opisu stanja već se nastavlja linijom uporednih prikaza uzroka. Oni imaju dugu povescnicu, a u sadašnjem trenutku – nasuprot ubeđenju da ljudska zajednica postaje uvek humanija – su preeksploatisani, tj. ponavljaju s višestrukim uvećanjem najgore istorijske primere. Pri tome, uočavaju kako na suptilan način sami “korporusi predstavljaju natpise preuzete u svrhu poređenja

(forma i sadržaj spomeničkog natpisa, simbolika, jezik, pismo itd.) s katoličkih i jevrejskih grobalja ili parcela u Kosovskoj Mitrovici, Prištini i Letnici”. Sa druge strane, za opravdanje sopstvenog smisla bavljenja socio-filološkim i antropološkim aspektima nasleđa groblja, poslužio joj je zaključak istoričara Reinharta Kosellecka (Rajnharta Kozeleka) koji je tvrdio da su “spomenici institucije identiteta koje ostaju među živima”, a “groblja u tom smislu imaju poseban značaj”, dodaje Mitra Reljić. Kao primer navodi sledeće zapažanje: “Stoletni klen nismo zatekli, ali nas je jedno, žicom ograđeno, povisoko drvece posadeno (ili niklo iz panja nekadašnjeg stabla) posred groblja navelo na pomisao da makar neko od Gašija, bivših Stojkovića i dalje želi da sačuva uspomenu na pradedovsko groblje.” (s. 333, 341)

No, dok kod Mitre Reljić dekonstrukcija *groboloma* trezveno vraća na onaj (Koselleckov) dejstveni topos – među žive, među baštinike – “umesto iščekivanja da ih podižu oni koji su ih rušili, srpski politički predstavnici na Kosovu i Metohiji trebalo bi da, uz konsultaciju sa Crkvom, organizuju građane i rodbinu upokojenih na raščišćavanju grobalja”, u nekim drugim istoriografskim, etnografskim i arheografskim priložima u ovom zborniku tek se konstatuje, na primer, da “se iz običaja gubi izlazak na groblje, dok se dolazak sveštenika u kuću i dalje drži obavezanim”. A zapravo je lako pročitati da Rezolucija 1244 Saveta bezbednosti UN štiti nasleđe Srpske pravoslavne crkve, dok su groblja ostala u komunalnoj državini – najpre međunarodne administracije, a potom samoproglašene države pod nadzorom, pa su za masovnije privatne rituale ostali nebezbedni bez unapred rezervisane vojno-policijske pratnje. No, kako su se običaji tokom svojih dugih trajanja uvek prilagođavali aktuelnim situacijama da bi opstali ili, pak, proizveli nove rituale, lako je pročitati iz one druge specijalističke, onomastičke studije. Naime, Aleksandar Loma nam u svojoj slici aktuelnog nasilja nad imenima ne uskraćuje ništa od dijahronijskih, koliko i sinhronijskih prozora u akcije brze “obnove identiteta”. Naime, upozoravajući da dobar deo nasilja nad imenima (drugih) dolazi iz neznanja ili zaborava, ukazuje i na nepromišljenosti u savremenim kampanjama, ne samo albanskim, ojačavanja identiteta, već i podseća na kratkoroku zabunu oko “nesrpske” Foče i njenog smenjivanja Srbijem. Još jedno autorovo zapažanje na veoma suptilan način ukazuje na presudnu važnost socijalizacije znanja u kriznim periodima povesti. Naime, Loma ukazuje na očekivanu dvoseklost brzih, nedorađenih “službenih mera”, uopšte, a naročito kada se preduzimaju *preko kolena* navodeći primere farse s naredbodavnom primenom ćirilice u

javnoj, službenoj komunikaciji devedesetih godina xx veka, kada su Albanci s Kosmeta albanske nazive svojih radionica i dućana samo prepisali ćirilćikim slovima.

Za radove u prethodnoj grupi se mođe reći da je njihova osetljivost na problematićne predmete koji se konvencijama uređuju za svekoliku (globalnu) upotrebu plod nekih znaćajnih, ne tako davnih promena koje su pojedine naućne discipline obavile u svojim samorazumevanjima (filozofijama disciplina) i praktićnim teorijama, poput lingvistike u kojoj je stari istorijski pristup prevladan strukturalnim. Za razliku od njih, za neke radove se mođe reći da su dragoceni i bez ove samosvesti. Takvi su rad o falsifikatima u istoriografiji, Marke Tomić i Miloša Živkovića, kao i dve visprene analize ogrešenja u arheološkom radu koje su dali Vujadin Ivanišević, *Osvrt na arheološku kartu Kosova* i Dejan Radićević, *Posle rata i pogroma: arheološka istraživanja srednjovekovnog nasleđa Kosova i Metohije*, mada se ne mođe zaključiti da svesno izlaze iz okvira svojih matićnih istoriografskih, odnosno arheoloških kanona.

Na kraju, grupa radova koja samo konstatuje stanje nemoći službene zaštite potvrđuje praksu koja nije zadobila jasan društveni smisao. Sklad sa svetским konvencijama bez nege sopstvenih spomena, kako je istakla Mitra Reljić, neće nikada oživeti rećitost dugog trajanja grobljanskih sećanja. To i jeste naćin da se izađe iz bezlićnosti na kojoj poćiva koncept *svetskog nasleđa*. Najpre je taj koncept sporan iz (naućno) logićkog razloga, zbog ćega se uostalom to naziva samo *konvencijom*, što bi bio tek institut priznanja socijalnog statusa povodom nekog zajednićkog problema a ne i gotovo rešenje za neposrednu praksu. Logićka neodrživost dolazi od toga što nije dovoljno nećem samo dati definiciju jer time još ništa nismo rekli o znaćenjima na koja upućuju procesi i pojave koji su definicijom obuhvaćeni, pa tek onda i predmeti koji ih reprezentuju. Zbog toga se i uvode norme. Normiranja, pak, od jezićkih do etićkih, uvek povlaće i nućnost restrikcija – ono što je u jednom kontekstu prihvatljivo u drugom lancu znaćenjske prozvodnje postaje neproductivno (za predmete prirodnih nauka) ili nepoželjno (za predmete socijalnih i istorijskih znanja). *Ono što je za mene nije i za tebe* mođe biti benigna primedba za nisku istraženost ili slabu apsorpciju znanja o jednom predmetu u nekoj nauci. Licemerno je, pak, kada je ućestalost u “tumaćenju” *konvencije o baštini* takva da uvek štiti interese hegemonu, “onih koji su preuzeli buktinju nosilaca civilizacije”, a bez uzdržavanja se primenjuje na sav poslekolonijani svet i time produćava hegemoni poredak u svetu.

Ogoljeno lice tog licemerja pojavilo se u reakcijama užestručne, muzej-ske i heritološke javnosti na *Apel stručnoj javnosti celoga sveta okupljenoj oko UNESCO-vih tela, specijalizovanih za muzejsko i nepokretno kulturno nasleđe, da se pobuni protiv stradanja kulturne baštine u NATO bombardovanju SR Jugoslavije* (Bulatović, D. – Milosavljević, A. 1999). Zapanjujuće se u tim, gotovo isključivo ogorčenim, reakcijama baš ono što je u definiciji UNESCO-a *identitet svake baštine* – dokumentnost – u našem apelu tumačilo kao pogubni *nacionalistički* identitet koji guši *drugog* (Albanca na Kosmetu). Da, hteli ne hteli identitetsko, a ne svedočanstveno, jedinstveno dokumentarno svojstvo baštine najlakše se zloupotrebljava u njenoj *odbrani*. Slikovit primer licemerstva *svetske zajednice* je upravo taj da je u pomenutom *Apelu* kao dokazni dokumet, malroovskog tipa, stajao *Katalog spomenika kulture Kosova i Metohije*, koji je Republički zavod oštampao tik pred početak bombardovanja i koji je u svemu načinjen po standardima UNESCO-a, a Seminar za muzeologiju i zaštitu kulturnih dobara Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu preveo na engleski jezik i kao bazu podataka o spomenicima i njihovom stradanju, na dnevnom nivou, “okačio” na internet prezentaciju Odeljenja za istoriju umetnosti imena *mediateca.f.bg.ac.yu*, a na njoj je kao prvi spomenik, koji se izlistava i azbučno i abecedno, stajala *Bajrakli džamija*.

Na nenametljiv a vrlo slikovit način slučaj te vrste savremenog srljanja u *brze identitetske “dokaze”* novoproglašene države otkriva jedan od priloga ovom zborniku (Pavličić Šarić, J., n.d. 175 i dalje), a više njih razotkriva pravne malverzacije kojima se vlasništva, a posledično tome i identiteti pokušavaju da promene. Koristeći kulturni model mladih identiteta koji nasleđe drugih uzimaju kao nepoželjno, autorka je pokazala da je u mehanizmu izgradnje kolektivnog identiteta Albanaca u novozamišljenoj državnoj samostalnosti na prostoru Kosova i Metohije planski stradalo nealbansko nasleđe. Genezu tog identitetskog procesa odgoneta iscrpnim istraživanjem odnosa nove vlasti prema primerima višeslojnog, multikulturnog, pa i onom koje je, izrazito reprezentativno, srpsko nasleđe. Pored rezimiranja fizičkog uništenja istorijskih i verskih spomenika, analiza je obogaćena novim istraživanjima u oblastima u kojima se manifestacija *novoidentiteta* najpre pojavljuje – počev od pokušaja novih naučnih reinterpretacija, preko ishitrenog pisanja novoistorija i traljavih udžbenika za škole, do turističke kulturne ponude i propagande. Dragoceni su zaključci da u prelasku s otvorenog zatiranja baštine nepoželjnih ka njihovom posvajanju, *nova, UN nepriznata država* koristi preporučene

standarde UNESCO-a i svojim kvazi interpretacijama ih dovodi do apsurd. U prilog tog osećaja idu primeri, koji su vrlo suptilno odmaknuti od uobičajene paradigme dublje srpske prošlosti Kosmeta, i birani u novijem urbanom nasleđu jugoslovenskog zajedništva. Lepeza kontradiktornih poduhvata zaštite novijeg spomeničkog nasleđa samo potvrđuje nisku konzistenciju vizije identiteta novodržave u pokušaju i velika ogrešenja prema nasleđu *drugih*⁶. Naravno da je lako prepoznati grehe istorijskih disciplina u nauci o nasleđu, kao i posledične nedostatnosti u razvoju strategije sistematske zaštite nasleđa u svim oblicima državnog delovanja od početka raspada federacije do danas, ali je isto tako lako sagledati dugoročne posledice dugih perioda disciplinarne neodlučnosti i inertnosti službene zaštite.

/

Kako se može govoriti o svrhovitosti, ne samo praktičnoj, ovog *zbornika*?

Osim slabasnih samokritičkih osvrta na opšti sistem, svetski poredak zaštite nasleđa kome su sve državne tvorevine na našem području ne samo slepo služile već i u njegovom stvaranju i razvijanju aktivno učestvovala (svedok su tome brojni eksperti UNESCO-a iz naših zemalja i njihovi međunarodno ostvareni praktični, edukativni i propagatorski doprinosi), makar je otvoreno postavljeno pitanje njegove nedelatnosti u pravnom smislu u tekstovima koji objašnjavaju licemernu ulogu *međunarodnog prava – ulogu pajaca ili dvorske lude u najboljem slučaju*. Sve ostalo se svodi na slepu veru u nauku, makar i neki njen inovativni oblik (npr. “mi smo na početku digitalizacije koja *već menja sve*”) i slepu veru u profesionalnu pravdu. Tamo gde se pedantno izlažu planovi izlaska iz sadašnjeg stanja (Mirjana Menković, *Dosadašnja iskustva, slika stanja i moguć oblik institucionalne zaštite srpskog kulturnog nasleđa na Ko-*

6 Misli se na akciju obnove spomenika *Bratstva i jedinstva* u Prištini, autora Miodraga Živkovića, sa onom, u ovom osvrtu, već pominjanom bronзанom poluapstraktnom kompozicijom osmorice partizana. Spomenik jeste obnovljen u skladu sa težnjom da se čuva i nasleđe modernog doba, ali taj modernistički umetnički manir udaljenja od prirodnih izgleda nije dovoljno opravdanje ni dozvola za odricanje od njegove primarne spomeničke semantike – dakako, sa jasnim ideološkim svojstvima. “Obnova” spomenika prošlosti koji je sada prekriven bojama zemalja koje su priznale nezavisnost Kosova, sada svedoči samo o novom odnosu albanskog društva prema socijalističkoj prošlosti Kosova koja ga vezuje za zajedništvo sa srpskim narodom i društvom.

sovu i Metohiji; Zoran Garić, *Stanje srpske nepokretne kulturne baštine na Kosovu i Metohiji i sadašnje aktivnosti na njenom očuvanju*; Dragoljub Todorović, *Radovi na zaštiti arhitekture srpskih srednjovekovnih spomenika na Kosovu i Metohiji od 1999 do 2020.*) veruje se u *normu*, onu koju smo već progutali kao vruć krompir, a ne u projekciju vizije u koju mogu da poveruju svi baštinici, naročito oni u najdubljim enklavi i da deluju prema normi osnovnog prava, života i istine - ljudske, prirodne. Sada već istorijski primer te dakako tragične mogućnosti je žrtva Mladena Mirića, slikara kopiste i istoričara umetnosti, koji je sve do “Kumanovskog sporazuma”, samoproглашено bio poslednji čuvar *Bogorodice Ljeviške*, baštine dugog trajanja i u njenom pogromu 1999. godine zauvek nestao sa svom dokumentacijom koju je godinama sam stvarao (Павличих, J. 2016.).

Zbornik će tako, ipak imati neki učinak. Mada, može biti simptomatično da jedan deo istorije sadašnjih problema uopšte nije pokriven: period sunovrata federacije i stupanja na snagu mera od opšteg društvenog značaja i u oblasti zaštite nacionalne baštine, nakon opštih demonstracija na Kosmetu 1981; potom period sankcija SR Jugoslaviji, koje nisu izostavile ni ovu oblast društvenog delanja, nakon početka ratova u devedesetim u Jugoslaviji; napokon i period najave bombardovanja i formiranje nezavisne građanske *Inicijative profesionalno kompetentnih pojedinaca i strukovnih organizacija za zaštitu nasleđa Kosmeta*, 1998.⁷ i period posledica NATO intervencije kada *Inicijativa* prerasta u *Akciju Mnemosynea*⁸, 1999. Usputno i selektivno pominjanje pojedinih aspekata društvene brige o nasleđu u nabrojanim periodima možda treba i da nam ukaže na njihov manji značaj u odnosu na budućnosnu viziju službenog delanja savremene srpske zajednice u ovom osetljivom delanju – “(...) afirmacije srpskog kulturnog nasleđa na Kosovu i Metohiji”. Istini na volju,

- 7 *Inicijativni odbor nevladinih organizacija za zaštitu* (Društvo istoričara umetnosti Srbije, Društvo konzervatora Srbije, Srpsko arheološko društvo, Jugoslovenski nacionalni komitet ICOM-a, Nacionalni komitet ICOMOS-a, Bibliotekarsko društvo Srbije, Zajednica biblioteka Srbije, Naša Srbija *Europe Nostre*, Ekolibri-Bionet, Eko centar, Društvo ekologa Srbije, Mladi istraživači, Justat, Klub mladih arhitekata) koji je osnovan maja meseca 1998. sa namerom da ukaže na realnu opasnost od mogućih nepravilnosti i predloži mere urgentnih aktivnosti na zaštiti (Publikacija: *Prirodna i kulturna baština Kosova i Metohije*).
- 8 *Mnemosynea*, projekt prezentacije zaštite nasleđa koji je formiran u Seminaru za Muzeologiju i zaštitu kulturnog nasleđa na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, započet 1998. godine u: D. Bulatović – A. Milosavljević, n.d. Prezentacija: <http://mediateka.f.bg.ac.yu> je u međuvremenu arhivirana: <https://web.archive.org/web/20000815080756/http://mediateka.f.bg.ac.yu/>.

skup vizionarskih iskaza koje smo mogli da istaknemo u ovom osvrtu ne čini našu prethodnu pretpostavku previše ubedljivom.

Imajući u vidu sve što je iz pozicije opšte nauke o baštinjenju zapaženo u vezi sa ovim zbornikom pomišljamo da je njegova nešto naglašenija *apelaciona* restruktucija mogla da pobudi malo više zapitanosti kod svih čitalaca, a kod svih savremenih baštinika da znatnije podigne svest o sopstvenom poslanstvu u očuvanju pamćenja uopšte, pa i ovog područja koje je predugo pod jakom prisilom zaborava.

/ Literatura

Bojm, S. 2003. *Budućnost nostalgije*, Beograd

Brandi, C. 2000. *Teorija restauracije*, Beograd, prevod sa talijanskog izdanja iz 1977. Branke Šekarić

Brguljan, V. 1985. *Međunarodni sistem zaštite kulturnih i prirodnih dobara. Uvod i zbirka opštih akata*. Zagreb — Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture; Koordinacioni odbor republičkih i pokrajinskih zavoda za zaštitu spomenika kulture i zavoda za zaštitu prirode SFRJ.

Bulatović, D. 2004. Baština kao brand ili muzej kao ekonomija želje, *Godišnjak za društvenu istoriju* 2 — 3, Beograd, 137—148.

Bulatović, D. – Milosavljević, A. 1999. *Baština i rat: cinizam nužnosti (Heritage and War: cynicism of the necessity)*, Nova srpska politička misao, posebno izdanje, Beograd, 237—250.

Булатовић, Д. 2023. Не треба одустати од онаучавања музеологије, у Глужињски, В. *Основи музеологије*, Београд, превод Ivane Saunderson са полjsког изданја Gluzinski, W, *U podstav muzeologii*, Warszawa, 1980., 411—426

Булатовић, Д. 2025. Историја уметности као култура размишљања о ликовној спознаји, у: Војић Маројевић, М. (ур.) *Акти научног колоквијума Бракови из интереса између музеја, историје уметности и јавних политика поводом Дана Зорана Гаврића*, Београд, Центар за музеологију и херитологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2025. (у штампи)

Delez, Ž. 1989. *Fuko*, Sremski Karlovci.

Foucault, M. 1969. *L'Archeologie du savoir*, Paris

Gluzinski, W. 1980. *U podstav muzeologii*, Warszawa; у преводу са полjsког Ivane Saunderson: Глужињски, В. *Основи музеологије*, Београд, 2023.

Leveau, P. 2010. Le problème épistémologique de la conservation-restauration des biens culturels. *Conservation-Restauration des Biens Culturels*, n° 28, 3—23.

Павличић, Ј. 2016. *Баштина Богородице Љвешке и очување памћења*. Звечан: Факултет уметности Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 185—195.

- Popadić, M. 2021. *Diskretni šum peščanika*, Beograd.
- Projekat *Rastko* – Biblioteka srpske kulture na internetu, objavljeno 26. V. 2000. <https://www.rastko.rs/filosofija/ivukovic-kolektiv.html>.
- Prestinzenza Puglisi, Luigi, 1998. *Brandi – Teoria generale della critica*, <http://www.prestinzenza.it/scrittibrevi/articoliDomus/Brandi.htm>
- Stransky, Z.Z. 1970. *Temelji opšte muzeologije*, Muzeologija, 8, Zagreb
- Šola, T. 1982. *A Contribution to a Possible Definition of Museology*, pročitano na Godišnjoj konferenciji i simpozijumu za muzeologiju (ICOFOM/ICOM): *Syistem of museology and interdisciplinarity*, u Parizu 1982. godine. Isto na hrvatskom: Prilog mogućoj definiciji muzeologije, *Informativa Museologica* 15/103 (1984): 10—11.
- Vuković, I. 2000. *Postoji li kolektivna odgovornost za kršenje ljudskih prava?*
- Young, Jock, 2001. *Identity, Community and Social Exclusion* in R. Matthews and J. Pitts (eds) *Crime, Disorder and Community Safety*, London: Routledge, navedeno prema prevodu kod: Dr Olivera Pavićević, Mr Dušan Davidović, “Pojam zajednice - između uključenosti i isključenosti”. U: *Prevenција kriminala i socijalnih devijacija: evropska i regionalna dobra praksa*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, pp. 215—232., s. 6—9